

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נג, תשס"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על פירושו של רשב"ץ לפרק "איזהו מקומן" ולברייתא דרבי ישמעאל

נפש לאבי מורי הכ"מ

רבי אברהם בן-הרוש

כ"ט באלול תער"ב – ט"ו בכסלו תשס"ג

הערות מבוא

הקרובים אצל כתביו של רבי שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ) יודעים היטב שהוא מגדולי חכמי ההלכה הראשונים; אבל ידוע גם כי כתביו רצופים עיונים והערות בנושאים אחרים ובכללם ענייני לשון וענייני נוסח. וכבר הרבו חוקרים להידרש להם. במיוחד זכה לתשומת לב מרובה חיבורו, מגן אבות, על מסכת אבות.¹ אף אנו נדרשנו לענייני לשון ולפרטי נוסח אצל הרשב"ץ בבירורנו הקצר על פירושו להגדה של פסח.² ראוי הוא הרשב"ץ שהעיון יורחב לחיבורים נוספים שלו כדי לחשוף את הערותיו בתחומים אלו ולצרפם למה שנודע עד כה ממנו.

גם הפעם אנו מתמקדים באחד מחיבוריו הקטנים, פירוש "איזהו מקומן", הוא הביאור שכתב לקטעים מספרות חז"ל הפותחים את תפילת שחרית: (א) "אלו דברים שאין להם שיעור" וכו' (פאה א, א והתוספת מבבלי שבת קכז ע"א); (ב) "איזהו מקומן של זבחים" וכו' (משנת זבחים פרק ה); (ג) ברייתא דרבי ישמעאל הפותחת את מדרש ההלכה תורת כהנים (ספרא).

- * מאמר זה ראה אור לראשונה ב"הצופה", "סופרים וספרים", י"ד בניסן תשס"ב (27 במארס 2002), והוא חוזר ומתפרסם כאן לבקשת מערכת "לשונו לעם".
1. נזכיר בהקשר זה שני חוקרי לשון שעשו שימוש רב בחיבור זה: חנוך ילון בספרו "מבוא לניקוד המשנה", ירושלים תשכ"ד, ושמעון שרביט, בחיבורו "נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות והכנות למהדורה מדעית", עבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשל"ו.
 2. ראה מאמרי, "פירוש ההגדה 'אפיקומן' לרשב"ץ", "הצופה", "סופרים וספרים", י"ג בניסן תשס"א (6 באפריל 2001), עמ' 2–3 (=לשונו לעם נא-נב [תש"ס-תשס"א] ב, עמ' 55–61).

הפירוש הזה כלול באוסף חיבוריו של הרשב"ץ "יבין שמועה" שנדפס בליוורנו בדפוס אברהם בן רפאל מילדולה בשנת לדע"ת (=תק"ד, 1744), שלוש מאות שנה לאחר פטירתו של המחבר.³ רבנו פותח את דבריו בהקדמה על מצנות תלמוד תורה, על ברכות התורה ועל הטעם לתקנת חכמים לקרוא לפני תפילת השחר את פרשת התמיד ואת ברכת כוהנים ועמן פרק "איזהו מקומן" וברייתא דרבי ישמעאל. ההקדמה נחתמת במילים אלו:⁴

ונהגו להקדים למשנת איזהו מקומן שתי משניות שהם בתחילת פאה מסכתא [שנייה],⁵ ובסדר זרעים הקודם לשה סדרי משנה,⁶ לפי שיש בהם תלמוד תורה. ואני שמעון ב"ר צמח זלה"ה ראיתי לפרש כל זה להועיל אל המתעסקים במשניות אלו ובברייתא של י"ג מידות. המזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו (דף מה ע"א).

מיותר להעיר כי עיקר עיסוקו של הרשב"ץ הוא בביאור הטקסטים הנזכרים. הוא מרבה להביא מקבילות מכלל ספרות חז"ל ומציע לכל קטע וקטע ביאורים מפורטים. אני מתמקד כאן בהערות העיקריות על ענייני לשון ועל ענייני נוסח.

לשון חז"ל וארמית

ראויה לתשומת לב נטייתו של רשב"ץ להיזקק לתרגומי המקרא בביאור מילים מלשון חכמים, מתוך שידע היטב שרובד לשון זה יש לו קרבה וזיקת מישרין לארמית, וכבר העמדנו על הדבר הזה במקום אחר.⁷ מצאנו כאן שתי דוגמאות למהלך זה:

א. "כבש היה לדרומו של מזבח [...] ולשון כבש מלשון תרגום, 'בְּמִסְלָה נעלה' (במדבר כ, יט) – באורח כבישא. והוא שלא ירחיבו פסיעותיהם; הכהנים לא היו עולין במעלות למזבח, שנאמר 'ולא תעלה במעלות על מזבחי, אשר לא תגלה ערֶוֹתְךָ עליו' (שמות כ, כב), והיו עולים בזה הכבש עקב בצד אגודל" (דף

3. הפירוש "איזהו מקומן" מופיע שם בדפים מה ע"א – נב ע"ב.

4. בהצעת הקטעים שאני מביא כאן מן הפירוש הקפדתי על מסירת הדברים לדיוקם במהדורת ליוורנו, אך כאן וכאן פתחתי ראשי תיבות, מילאתי מילים מקוצרות והוספתי ניקוד וסימני פיסוק כדי להרהיט את הקריאה. תוספות ביאור משלי בתוך הקטעים המצוטטים באות בסוגריים מרובעים.

5. נדפס שם בטעות "ראשונה", ותיקנתי.

6. כלומר הראשון לשישה סדרי משנה.

7. ראה מאמרי הנזכר לעיל (בהערה 2), לשוננו לעם נא-נב, עמ' 57-58.

מו ע"א). הרשב"ץ לא נתן דעתו משום מה להופעה היחידה של כָּבֵשׁ במקרא (דברי הימים ב ט, יח), שעניינה מדרגה, הדום, אלא נזקק להופעתו של הבינוני כָּבֵישׁ ("באורח כבישא" = בדרך כבושה) בתרגום אונקלוס, כדי להסמיך לו את כָּבֵשׁ של לשון חז"ל.⁸

ב. אגב דבריו על יסוד המזבח עובר הרשב"ץ לדבר על הסוֹבֵב, וכך הוא אומר שם: "וזה הנקרא סובב, והוא 'כרכוב המזבח' (שמות כז, ה) שתרגומו סוביבי מדבחא" (דף מו ע"א). במהדורת התאג' שהוציא יוסף בן אהרן חסיד מצאנו בנוסח תרגום אונקלוס "סוביבא דמדבחא", וכן הביא אלכסנדר שפרבר במהדורתו,⁹ אבל בחילופי הנוסח הביא "סובביה"; "סובביה דמדבחא" הוא סובבו של המזבח. ונראה שהגרסה שהביא הרשב"ץ בפירושו היא גלגול דומה לגרסה זו: סוביבי = סוביבי (=סובביה).¹⁰

אין צריך לומר כי במהלך הזה של קביעת זיקתה של לשון חכמים לארמית הולך הרשב"ץ בעקבי הקדמונים, שהקדימו את החוקרים בני הדורות האחרונים בראיית הקשר ההדוק בין שתי הלשונות.

לשון קל וחומר

בדיונו במידה הראשונה ("קל וחומר") נדרש הרשב"ץ לפסוקי מקרא שיש בהם קל וחומר. הוא נסמך תחילה על מה שהובא אצל חז"ל: "ובב"ר בפרשת מקץ מנו קלין וחמורין הכתובים בתורה ובכתובים, [כגון] 'הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבנו אליך' [בראשית מד, ח], ק"ו שלא נגנוב מבית אדוניך כסף וזהב" (דף מו ע"א). אחר דברים אלו הוא מוסיף שם שפעי נתונים, ובכלל זה הוא אומר: "ובכל מקום 'אף' הוא לשון קל וחומר. על כן פירשו המפרשים 'אף כי אמר אלהים מכל עץ הגן' [בראשית ג, ב], לא היה כן תחילת הדברים". וזה שיעור דבריו: הביטוי "אף כי אמר אלהים" אינו התחלת ההיגד אלא חתימתו. ובו בא הביטוי המציין קל וחומר, כמו למשל בפסוק "הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, אף כי הבית הזה אשר בניתי" (מלכים א ח, כז). כלומר מה השמים והארץ אינם מסוגלים לכלכל את ה', על אחת כמה וכמה הבית הזה אשר בניתי [אני שלמה]. וכך גם "אף כי אמר אלהים מכל עץ הגן" אינו תחילת ההיגד, אלא סופו (ומה שקדם לו לא הובא בפסוק), ועניינו 'קל וחומר' כפי שפירשו המפרשים. נראה כי במילה

8. ויש מה להוסיף על עניינה של מילה זו.

9. כתבי הקודש בארמית, כרך א: תרגום אונקלוס לתורה, ליידין 1959.

10. בהופעה השנייה של השם הוא בא בכינוי הנסתר – כרכבו (שמות לח, ד); זה מתורגם כצפוי **סוביביה**.

"המפרשים" כיוון רשב"ץ לפירושו של אבן עזרא על אתר (סוף ד"ה "והנחש", בראשית ג, ב) שכתב: "ואמר בסוף ק"ו, שאמר לכם לא תאכלו כל פרי עץ כלל" (עיי"ש).¹¹

אחרי הדוגמה מבראשית מפרט הרשב"ץ – בטרם היות קונקורדנציות – שמונה-עשר פסוקים מכל ספרי המקרא, שיש בהם "אף כ"י" ומתפרשים לו פסוקי קל וחומר.¹²

על נוסח חריג בלשון המשנה

הערה מעניינת מביא המחבר על אודות הכתיב והניקוד של מילה אחת במשנה (זבחים ו, ג). וכך הוא כותב שם: "**חטאת** הציבור והיחיד אלו הן חטאת הציבור שעירי ראשי חדשים ושל מועדות [...] גמ': ¹³ הקריאה הנכונה היא חטאת בחולם, הטי"ת בחולם דגושה"¹⁴ (דף מו ע"א). ודוק, הרשב"ץ מביא כאן את הנוסח שמצא לפניו: **חטאת** – פעמיים בלא וי"ו אחרי האל"ף, אבל מעיר שיש לקרוא חטאת (=חטאות) בטי"ת חלומה, שכן לפנינו צורת הרבים.

עדותו של רשב"ץ על הכתיב **חטאת** לצורת הרבים יש לה תמיכה מעדותם של שני כתבי יד עתיקים של המשנה: כ"י קאופמן וכ"י קמברידג' (בהוצאת לו) גורסים "חטאת הציבור והיחיד, אלו הן חטאות הציבור" – בהופעה הראשונה המילה כתובה בלא וי"ו בשני כתבי היד. נקדן כ"י קאופמן לא נתקשה כמובן בניקוד ההופעה השנייה (חטאות), אבל נתלבט גם נתלבט בניקוד ההופעה הראשונה וניקד חטאת (הטיל בטי"ת גם פתח וגם חולם). נראה כי הכתיב החסר גרר תחילה את הניקוד בפתח התופס את המילה כצורת יחיד (חטאת), אבל לאחר מעשה שב הנקדן וקרא צורת רבים בחולם (חטאת).¹⁵

11. אבל רש"י כותב בד"ה "אף כ"י": "שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וכו'". והעיר בעל שפתי חכמים "שאי אפשר לפרש כל שכן [=קל וחומר] מפני שהוא תחילת דיבור".
12. מי שיידרש לקונקורדנציה למקרא יגלה שרשב"ץ הביא את רוב הופעותיו של הצירוף "אף כ"י" במקרא.
13. המילה **גמ'** (באותיות מרובעות גדולות) באה דרך שיטה בפירושו בין כל מובאה מן המשנה בזבחים לביאור או להערה שהרשב"ץ מציע לה.
14. כלום נכון לומר "הטי"ת" [מנוקדת] בחולם [ו]דגושה"?
15. לעומת זאת כ"י פרמה (דה-רוסי 138) וכ"י פריס (מס' 328–329 באוסף כתיב היד העבריים בספרייה הלאומית בפריס) גרסו פעמיים **חטאות** בווי"ו; וכ"י פריס מנקד פעמים חטאות. ואל נתמה שנקדן כתב היד הזה ניקד צורת נסמך "חטאות הציבור" בקמץ בטי"ת במקום חטאות הנדרשת על פי הדקדוק. זה נוהג ידוע בשמות

ברור כי הנוסח **חטאת** הבא אצל הרשב"ץ (פעמיים) ובכ"י קאופמן וקמברידג' (פעם אחת, בהופעה הראשונה) אינו מכוון מעיקרא לצורת היחיד חטאת, אלא כתיב חסר הוא של צורת הרבים. מסתבר שמעתיקי המשניות נקטו פעמים הרבה כתיבים חסרים במילים השגורות כך במקרא. הדבר ידוע היטב בכתיב השם כֹהֵן. מילה זו נכתבת לעולם במשנה ובספרות חז"ל כולה בלא וי"ו, ככתיבה במקרא, אף על פי שמשקל פועל נכתב תמיד בווי"ו בספרות חז"ל.¹⁶ לעומת זאת **כוהנת** ו**כוהנות**, שלא נזדמנו במקרא, נכתבות לעתים קרובות בווי"ו, כגון **כוהנת** (יבמות טז, ז; קידושין ג, ה בכ"י קאופמן), **כוהנות** (יבמות ג, י; נידה א, ז בכתב היד הנ"ל). נראה שכך יש לבאר גם את הכתיב **חטאת** לצורת הרבים, שנקרה במסכת זבחים בעדים הקדמונים. במקרא מצאנו את הכתיב **חטאות** בווי"ו פעמים הרבה (מעל 20 הופעות), אבל רווח יותר ממנו הכתיב **חטאת** (חטאת) בלא וי"ו (כ-40 הופעות, לרבות צורות נטויות) כגון: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (במדבר ה, ו), חטאתם (ויקרא טז, כא), חטאתיכם (שם שם לד). ועוד זאת, הכתיב חסר הווי"ו הוא הכתיב היחיד שנקרה בחומש.¹⁷ גם כאן מנהגי הסופרים כותבי המקרא הועברו לכתיבת ספרות חז"ל. נעיר כי אפילו הכתיב של המילה היחידאית חטאת (בראשית כד, יא) בלא וי"ו, הותיר את עקבותיו בכתיב המילה הזאת במשנה: שואבת (תרומות י, ג; מכשירין ג, ג) בלא וי"ו אחרי הבי"ת; כך נהג למשל סופר כ"י קאופמן בשתי ההופעות הנ"ל במשנה.¹⁸

עדויות אגב על גרסאות

גם כאשר חכם קדמון אינו מתבטא במישרין בסוגיות לשון עשויה כתיבתו שלו ככותב לפי תומו ללמד על מסורות לשון שהילכו בפיו ובפי בני קהילתו.

- רבים; צורת הנסמך מוקשת לצורת הנפרד ונהגית כמותה, בדומה לשליח ציבור, מתנות כהונה וכיוצא בהם.
16. ראה מאמרי, "נשכחות בלשון התנאים", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, בעריכת מ' בראשור ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 100.
17. אברהם אבן-שושן בקונקורדנצייה החדשה למקרא מבחין היטב בין חטאה לחטאת, אבל כל צורות הרבים חטאות (חטאות- בנסמך) הובאו אצלו רק בערך "חטאה", ולא כאן המקום לדון בזה. לענייננו חשובה העובדה שצורת הרבים נכתבת על פי רוב בלא וי"ו (חטאת, חטאתם, חטאתיכם) וזה הכתיב היחיד הנוהג כאמור בחמישה חומשי תורה; המה הספרים שכתבם שימש מופת למעתיקי ספרים בדורות מאוחרים.
18. אבל במשנת מכשירין אחרי שהמילה נכתבה בלא וי"ו ונוקדה בבי"ת חלומה (שואבת), הוסיפה יד אחרת וי"ו על גבי הרווח שבין הבי"ת לתי"ו.

פרטים רבים כאלה עולים גם מכתובתו של הרשב"ץ. אסתפק כאן בשתי דוגמאות בלבד:

א. נטיית הפועל נָהַג בעתיד היא אצלו תמיד במשקל אפעול – אנהוג, תנהוג – ולא במשקל אפעל – אנהג, תנהג. ארבע פעמים בקטע אחד מצאנו שנכתבה הצורה **תנהוג** (כך הוא בדף מז ע"א, בקטע הפותח את ביאור עניינה של המידה קל וחומר בברייתא דרבי ישמעאל), כגון: "זאת החומר[א] כל שכן שתנהוג בדבר החומר ממנה וכן בהפך, שאם בדבר החומר נוהגת קולא כל שכן בדבר הקל ממנו תנהוג אותה קולא".

ב. בשם שָׁאָר נוהגת בלשון חז"ל צורת רבים ששורשה הוא מגזרת ע"י: **שירים**. יש הקוראים שִׁירִים ויש הקוראים שִׁירִים, שהיא גלגול שקוף יותר של שָׁאָרִים.¹⁹ מכתבתו של הרשב"ץ אנו למדים שהוא נוקט את הצורה השנייה. מעיד על כך הכתיב בשתי יו"דין אחרי השי"ן: "ושם היו שופכין שיירי הדם ומשם הלך לנחל קדרון, כי כל השיירים בין של מזבח החיצון בין של מזבח הפנימי היו מתערבין באמה..." (דף מו ע"א, בפסקה המבארת את זבחים ה, א).

טעמו של ניקוד חריג

לא נפסח כאן גם על הערה של רשב"ץ על טעמו של ניקוד חריג, גם אם היא מחוסרת בסיס. הרי עיקרי דבריו:

ובזאת המידה יש בה תנאים: האחד שתהיה גזרה שוה מקובלת מרבותינו עד הלכה למשה מסיני [...] וכן אמרו בפרק כל היד. והלל לא דן גזרה שוה במועדו במועדו פסח מתמיד לדחות את השבת, אלא שכן היתה בידו משמיעה ואבטליון, שקיבלו מרבותיהם עד הלכה למשה מסיני, שלכך נכתבו שתי תיבות הללו כדי לדון גזרה שוה מהם לדחות את השבת מפני הפסח (דף מח ע"ב).

ואין הדברים הללו מצריכים כמעט כל תוספת; קבלה הייתה בידי הלל מרבותיו שהתיבה **במועדו** המופיעה בפרשת קרבן התמיד ("תשמרו להקריב לי במועדו" – במדבר כח, ב) נשנתה בפרשת פסח שני ("ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו" – שם ט, ב) כדי ללמד דבר אחד: כשם שהתמיד קרב במועדו ודוחה את השבת כך גם הפסח יקרב במועדו וידחה את השבת. על הדברים האלה הוסיף הרשב"ץ הערה זו:

ונראה שלכך נשתנתה בניקוד "ויעשו בני ישראל את הפסח" [כלומר

19. כידוע גם בצורות הפועל השורש שא"ר נוהג כע"י (שי"ר): שִׁיר, נְשִׁיתָר בפייעל ובנתפעל, אבל בביוני של בניין פועל מצאנו **משואר** (פאה ג, א ועוד) באל"ף.

המילה ננקדה בפ"א קמוצה - הפֶּסֶח - במקום הפֶּסֶח], כאילו היה במקום ההפסך [כאילו המילה באה בטעם אתנחתא] לרמוז לגזרה שוה זו. כי "במועדו" הוא בתחילת דיבור, [כדי] לדרוש בו גזרה שוה זו.

הדברים ברורים דיים. פסוק זה קצר ביותר; יש בו שש תיבות בלבד, והמקפים שנוספו אחרי שתי מילים קצרות מצמצמים את מספר התיבות לארבע: "וַיַּעַשׂ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַפֶּסֶח בְּמוֹעֲדוֹ". אורך פסוק כזה אין פיסוק הטעמים מצריך בו אתנחתא שתחלק אותו לשתי יחידות הנשלטות כל אחת על ידי טעם במעמד קיסר (אתנחתא וסילוק).

נראה כי הרשב"ץ סבר שהמרת סגול במשקל פֶּעַל בקמץ - פֶּעַל - מתבקשת רק במקום ששם עצם כזה מוטעם באתנחתא או בסילוק. הוא סבר שמכיוון שהמילה **הפסח** אינה מוטעמת באתנחתא או בסילוק כי אם בטיפחא (טרחא), שהוא טעם מפסיק משני, ניקודה הפֶּסֶח הוא ניקוד חריג. לדעתו לא בא הניקוד החריג הזה אלא כדי להפנות את תשומת לבנו לעובדה שהמילה **במועדו** היא תחילת דיבור, כלומר במעמד של חלק פסוק הבא אחרי אתנחתא, והמילה כולה היא החלק השני בפסוק. העמדת **במועדו** כחלקו השני של הפסוק מכוננת לומר שיש לה מעמד מיוחד; היינו, בכך באים לציין שהיא נדרשת לגזרה שווה.

אבל הסברו של הרשב"ץ הוא מוקשה. שכן בפסוקים קצרים כוחו של טעם מפסיק משני (טיפחא, זקף ועוד) ככוחו של אתנחתא בפסוקים רגילים או ארוכים; לא זו בלבד שהוא מחלק את הפסוק הקצר לשניים, אלא יש בו כוח לגרור שינויי ניקוד כמו אתנחתא בפסוק רגיל. לשון אחר: יש למפסיק משני בפסוק כזה כוח לזמן צורת הפסך במקום צורת הקשר. די לנו בשתי דוגמאות מני רבות: "למטה אֶפְהָיָה הוֹשַׁע בֶּן־נוֹחַ" (במדבר יג, ח); בפסוק קצר זה הטיפחא שבמילה אפרים גוררת את שינוי הניקוד ברי"ש מפתח לקמץ. וכן הוא בפסוק "וַיַּעַשׂ לְלִבָּתָהּ חֲלוּנֵי שְׁקָפִים אֲטָמִים" (מלכים א ו, ד); הזקף בהברת הטעם של המילה **לבית** גורר את המרת הפתח שבבי"ת בקמץ. ואם כן, כך הוא גם בפסוק שבעניינו, הטיפחא, ולא דרישת הפסוק, היא שגררה את הניקוד הפֶּסֶח. אבל אסור שדוגמה זו של ביאור מופרך תסיח את דעתנו מלראות את תרומתו של רשב"ץ לענייני הלשון ולענייני הנוסח.

דברי סיכום ודברי חתימה

עוד יש מה להוסיף על מה שנקרה בדרכנו בקריאת הפירוש "איזהו מקומן" לרשב"ץ, אבל די לנו במה שהבאנו כאן כדי להראות מה עשויים איש הלשון והמשכיל להפיק מכתביו של חכם זה. כלאחר יד הוא מפזר עדויות על

נוסחאות ומציע ביאורים חדשים משלו ומשל אחרים. ואגב כך מתגלה איש הלכה שידיו רב לו גם בעניינים של ניקוד ושל דקדוק ובביאורי לשונות שנראו חשובים בעיניו.

את רוב חיבוריו נוהג רשב"ץ לפתוח או לחתום ולעיתים לפתוח ולחתום בפיוט קצר ובו הוא רומז לענייני החיבור. גם את פירושו הוא חתם בפיוט קצר, אלא שכאן רמז לעניין אחר שיש בו סמיכות פרשיות לחיבור; הרי הפיוט (הוספתי לו ניקוד):

רְאֵה בְּנֵי אֲשֶׁר אֲנִי חֲצִי צָבִי חֲצִי אֲרִי
לִזְדָּ וְתָם אֲנִי צָבִי וְגַם אֲרִי²⁰ לְבֶן מָרִי

כל מילות השיר הן יתדות (הברה חטופה ולאחריה הברה בתנועה מלאה).²¹ נקל לראות בו שלאחר השלמת עניינה של ברייתא דרבי ישמעאל נדרש רשב"ץ למאמרו של יהודה בן-תימא, הנאמר בתפילת שחרית מיד לאחר הברייתא: "יהודה בן תימא אומר הווה עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" (אבות ה, כ). בהשראת שני הדימויים האחרונים שבמשנה ("רץ כצבי וגיבור כארי") כתב את אשר כתב; תחילה ראה את עצמו אך צבי וארי למחצה, אבל כלפי אדם זך ותם הוא מוכן להיות צבי גמור כשם שכלפי בן מרי הרי הוא ארי גמור. נראה כי משעה שהחליט לכתוב פיוט שכולו יתדות, ויתר על הנמר והנשר שבדברי התנא, לפי שמשקלם אינו נענה למשאלתו.

20. בנדפס כתובה כאן המילה **אני**, ונראה לי שזה שיבוש הדפסה; לפיכך תיקנתי **אני** < **ארי** כמתבקש. שמחתי לשמוע שגם מר בנימין לפלר סבור שזה תיקון הכרחי. לדעתו, מדפיס הפיוט הוא שטעה.

21. סוג כתיבה זה הבונה את הפיוט כולו מיתדות שייך לתקופת השקיעה של שירת ימי הביניים, כשפייטנים השתעשעו בכתיבת פיוטים הבנויים על רצפי יתדות. בעמוד האחרון של המתורגמן לאליהו בחר שנדפס בשנת ש"א (1541) מובא פיוט בן מאה יתדות שכתב אהרן חביב, והוא כולל עשר שורות ובכל שורה עשר יתדות. תודתי למר אהרן ברבריאן שהפנה אותי לפיוט זה.